

Ewa Grochowska*, Krzysztof Stefański**

***Kaplica grobowa rodziny Samsona Wollera w Leśnej koło Lubania
– dzieło Carla Lüdeckego***

***The tomb-chapel of Samson Woller's family in Leśna near Lubań
– the work of Carl Lüdecke***

Leśna (niem. Marklissa) to nieduże miasteczko na Dolnym Śląsku, położone nieopodal Lubania, nad Kwisą. Wiek XIX przyniósł miejscowości znaczny rozwój przemysłowy, głównie dzięki założeniu dwóch zakładów włókienniczych. Jeden z nich został przejęty w 1855 r. przez Braci Wollerów (Gebrüder Woller) i przekształcony w przędzalnię wełny czesankowej. Zakład rozwijał się pomyślnie i w 1888 r. przemianowany został na spółkę akcyjną „Concordia” (Aktiengesellschaft „Concordia”. Spinnerei und Weberei) [1, s. 248], [2, s. 311]. Spółka otwierała swoje filie w innych miejscowościach, największą była przędzalnia wełny i tkalnia „Concordia” w Bolesławcu. Na początku XX w. powstał tam potężny gmach fabryczny odznaczający się interesującą, modernizującą architekturą, należący do najciekawszych zabytkowych budowli przemysłowych na Dolnym Śląsku.

Na czele spółki stał Samson Woller, który spośród trzech braci był postacią najbardziej znaczącą – imion dwóch pozostałych nie udało się dotychczas ustalić. O pochodzeniu i początkach kariery braci Wollerów i samego Samsona niewiele wiadomo. Byli Żydami. Różne źródła jako miejsce pochodzenia Samsona Wollera podają Saksonię, Wielkopolskę, Śląsk (okolice Sycowa), a nawet Anglię [3]–[5]. Interesujące są jego związki z Wielkopolską – do tematu tego powrócimy w dalszej części tekstu. W tym miejscu pragniemy się skupić na ciekawym

Leśna (Marklissa in German) is a small town in Lower Silesia situated in the vicinity of Lubań by the Kwisa river. The 19th century brought a considerable industrial development to the town mainly due to the construction of two textile factories. One of them was taken over by Woller Brothers (Gebrüder Woller) in 1855 and it was transformed into a worsted wool cotton mill. The plant developed successfully and in 1888 it was changed to a company called “Concordia” (Aktiengesellschaft “Concordia”. Spinnerei und Weberei). The company opened its branches in other cities, the biggest of which was a cotton and weaving mill “Concordia” in Bolesławiec. At the beginning of the 20th century a huge factory edifice – distinguished by its interesting and modernizing architecture – was built there, which at present belongs to the most interesting historical industrial buildings in Lower Silesia.

Samson Woller, who was the most significant figure out of three brothers, was the head of the company – it was not possible to determine the names of the other two brothers. Very little is known about the origin and career of Wollers’ brothers and Samson himself. They were Jews. According to various sources, the place of origin of Samson Woller is Saxony, Wielkopolska (Greater Poland), Silesia (surroundings of Syców), and even England [3]–[5]. His relationships with Wielkopolska are interesting – we will return to this topic later in this article. At this point we would like to focus on an interesting work of architecture, which is a tomb-chapel of Samson Woller’s family in Leśna. It deserves our attention due to its interesting architectural form as well as the author. This is Carl Lüdecke, one of the most significant Wrocław builders of

* Wrocław.

** Katedra Historii Sztuki Uniwersytetu Łódzkiego/Institute of Art History, University of Łódź.

dziale architektonicznym, jakim jest kaplica grobowa rodziny Samsona Wollera w Leśnej. Zasluguje ona na uwagę zarówno ze względu na swoją interesującą formę architektoniczną, jak i na osobę twórcy. Jest nim Carl Lüdecke, jeden z najważniejszych budowniczych wrocławskich epoki historyzmu. Swoją pracę doktorską poświęcił mu Profesor Janusz Dobesz, wzmiankując również wspomnianą kaplicę [6, s. 26–28, Katalog, pozycje 224–227].

Carl Johannes Bogislaus Lüdecke (1826–1894) był absolwentem słynnej Bauakademie w Berlinie. Od lat 50. XIX w. działał aktywnie we Wrocławiu oraz w wielu innych miejscowościach Dolnego i Górnego Śląska, pozostawiając liczne budowle o zróżnicowanym charakterze. Do jego najważniejszych dzieł we Wrocławiu zalicza się: Nową Giełdę (1864–1867), frontową część Dworca Świebodzińskiego (1868–1874), kilka pawilonów ogrodu zoologicznego (1865) oraz prace restauracyjne przy ratuszu i katedrze św. Jana Chrzciciela. Poza Wrocławiem Lüdecke projektował m.in. pałace w Kopicach, Biechowie, Brynku, Kamieńcu koło Gliwic, Tułowicach, willę w Kamionku, belweder w Tułowicach, kościoły w Dobrej, Nasiedlu, Ramułowicach i Starej Rzece [6]–[9]. W jego *oeuvre* znajdujemy głównie dzieła neogotyckie i neorenesansowe. Można go uznać za typowego przedstawiciela architektury 2. poł. XIX w., okresu dojrzałego historyzmu, projektanta z powodzeniem operującego sprawdzonymi motywami czerpanymi z wcześniejszych epok.

Kaplica grobowa rodziny Samsona Wollera w Leśnej, powstała w 1883 r., należy do mniej znanych, a warty uwagi dzieł w bogatym dorobku zawodowym architekta. Firma braci Wollerów przeżywała w tym okresie rozkwit i szybko bogacący się przedsiębiorca pomyślał o odpowiednio godnym – w formie okazałej kaplicy grobowej-mauzoleum – miejscu pochówku dla siebie i swoich najbliższych. Być może idea budowy mauzoleum wiązała się z przedwczesną śmiercią jego żony lub kogoś z członków rodziny – przy obecnym stanie badań trudno na ten temat cokolwiek powiedzieć. Sam Samson Woller żył jeszcze kilkanaście lat od ukończenia obiektu. Plany zamówił u Lüdeckego, co świadczy o sporych ambicjach przedsiębiorcy z Leśnej. W zbiorach Architekturmuseum der Technischen Universität w Berlinie zachował się duży zbiór planów dotyczących tego przedsięwzięcia artystycznego [6, s. 55–56], [10]¹, co pozwala prześledzić szczegóły powstawania projektu i jego realizacji.

Początkowo jako miejsce budowy mauzoleum Woller wybrał Bolesławiec (Bunzlau). Pierwszy chronologicznie rysunek Lüdeckego dotyczący obiektu, wykonany w grudniu 1880 r., określono w nagłówku jako „Entwurf zum einem Masoleum für den Herrn S. Woller in Bunzlau”, u dołu znajdujemy podpis „Breslaw, 15 Decbr 1880”. Przedstawia on widok elewacji frontowej (północnej) oraz kolorowany rzut przyziemia. Zachował się też przerys tego planu, opatrzony u dołu dodatkowo sygnaturą artysty: „C. Lüdecke. Baurath”. Lüdecke zaproponował obiekt o formach klasycyzno-renańsowych, o układzie

the historicism époque. Professor Janusz Dobesz devoted his doctoral thesis to him also making references to the aforementioned chapel [6, pp. 26–28, Catalogue, items 224–227].

Carl Johannes Bogislaus Lüdecke (1826–1894) was a graduate of the famous Bauakademie in Berlin. Since the 1850s he actively worked in Wrocław and in many other towns of Lower and Upper Silesia leaving behind many buildings of a diversified character. His most important works of art are as follows: Nowa Giełda (New Stock Exchange) (1864–1867), the front part of Dworzec Świebodziński (Railway Station) (1868–1874), several pavilions of the zoological gardens (1865) as well as restoration works connected with the town hall and John the Baptist Cathedral. Apart from Wrocław, Lüdecke, *inter alia*, designed palaces in Kopicice, Biechów, Brynk, Kamieniec near Gliwice, Tułowice, a villa in Kamionek, a belvedere in Tułowice, churches in Dobra, Nasiedle, Ramułowice and Stara Rzeka [6]–[9]. In his *oeuvre* there are mainly neo-Gothic and neo-Renaissance works. He can be regarded as a typical representative of architecture of the second half of the 19th century, a period of mature historicism, and a designer who operates successfully with proven motifs taken from earlier époques.

The tomb-chapel of Samson Woller's family in Leśna was built in 1883 and belongs to less known works, however, it is really worth our attention in his rich professional achievements as an architect. The Woller Brothers Company flourished during that period and a rapidly growing rich entrepreneur thought about a worthy – in the form of a magnificent tomb-chapel-mausoleum – burial place for himself and their loved ones. Perhaps, the idea of constructing a mausoleum was associated with the premature death of his wife or someone from the family members – at the current state of research it is difficult to say anything about this issue. Samson Woller himself lived several years after the completion of the object. He ordered plans to be made by Lüdecke, which shows considerable ambitions of this entrepreneur from Leśna. In the collections of Architekturmuseum der Technischen Universität in Berlin there is a big set of plans of this artistic undertaking that has been preserved until today [6, p. 55–56], [10]¹, which allows tracing the details of carrying out the project and its further implementation.

Initially, Woller chose Bolesławiec (Bunzlau) as a construction site of the mausoleum. Chronologically the first drawing of the object by Lüdecke was made in December 1880 and it was defined in the headline as “Entwurf zum einem Masoleum für den Herrn S. Woller in Bunzlau” – at the bottom we find a signature “Breslaw, 15 Decbr 1880”. It presents a front facade view (northern) and a colored basement projection. A redrawing of this plan with a signature of the artist at the bottom, i.e. “C. Lüdecke. Baurath” was also preserved. Lüdecke proposed an object with classical and renaissance forms with a central arrangement and a central square covered with a dome, with

¹ Architekturmuseum der Technischen Universität Berlin in der Universitätsbibliothek (dalej: TU Berlin), sygn. 6300–6312, 6457–6458.

¹ Architekturmuseum der Technischen Universität Berlin in der Universitätsbibliothek (hereinafter: TU Berlin), sign. 6300–6312, 6457–6458.

centralnym, ze środkowym kwadratem nakrytym kopułą, ujętym z trzech stron półkolistymi absydami, a od frontu prostokątnym przedsionkiem. Całość tworzy układ treflowy. Do przedsionka prowadzi portyk z dwoma doryckimi kolumnami, zwieńczony trójkątnym przyczółkiem, poprzedzony jednobiegowymi schodkami. W elewacjach architekt zastosował boniowanie. Zamknięte półkoliście otwory okienne, o profilowanych ościeżach, ujęto górą opaskami. Elewacje wieńczy dorycki fryz. Podwyższoną część środkową na planie kwadratu, lekko zwężając się ku górze, zdobi fryz z motywem girland, wieńczy zaś spłaszczona kopuła na planie koła. Nie wiemy, w której części Bolesławca obiekt miał być usytuowany.

Wkrótce jednak fabrykant zdecydował o zmianie lokalizacji grobowca, wybierając jako miejsce wiecznego spoczynku Leśną. Być może w jakimś stopniu wpłynął na to sentyment Wollera do Leśnej, gdzie rozwinęła się jego kariera przemysłowca, gdzie mieszkał i gdzie urodziła się mu córka Helena [11]. Przypuszczalnie w większym stopniu odegrało rolę położenie miejscowości na urozmaiconym krajobrazowo terenie Przedgórze Izerskiego, co dawało możliwość efektownego usytuowania budowli. Wybrano wzniesienie w zachodniej części miejscowości, z uskokiem od strony wschodniej, opadającym stromo w kierunku niewielkiego jeziora. Z marca 1882 r. pochodzi główna, numerowana przez architekta, partia rysunków ukazujących nową wersję projektu kaplicy grobowej Wollera. Poszczególne plansze przedstawiają widoki, rzuty i przekrój obiektu (Blatt 1–3) (il. 1). Podpisane są: „Erbgruft des Herrn Woller zu Marklissa”, na dole znajduje się podpis (*manu propria*) Lüdeckego. Projekt dla Leśnej jest nową wersją planów wykonanych wcześniej dla Bolesławca. Zasadnicza forma architektoniczna kaplicy grobowej została zachowana. Architekt musiał jednak dostosować obiekt do nowej lokalizacji. Wprowadził też dolną kondygnację mieszczącą kryptę grobową, górna pełniła funkcję kaplicy. Wejście do krypty umieszczono pod portykiem. Konsekwencją tego było zastosowanie dwóch biegów schodów poprowadzonych wzdłuż elewacji frontowej (zamiast schodków jednobiegowych na osi głównej budynku), tak by zapewnić swobodny dostęp do wrót krypty. Podwyższona została też nieco wieńcząca kopuła, zamknięta górą świetlikiem. Na podstawie planu architekta wysokość obiektu można określić na mniej więcej 15 m.

W międzyczasie powstała także całkowicie inna, neogotycka wersja planów, z ośmioboczną formą baldachimową zwieńczoną kopułą. Prezentują ją jedynie dwa zachowane rysunki². Nie są one datowane, ale widnieje na nich napis „zu Marklissa” wskazujący, że wykonano je w momencie, gdy Woller zdecydował się na lokalizację w Leśnej. Wersja ta została jednak odrzucona.

Prace przy kaplicy grobowej Wollerów zaczęły się przypuszczalnie wkrótce po zaakceptowaniu projektu i wiosną następnego roku budynek był gotowy w stanie surowym. W marcu 1883 r. powstał plan sytuacyjny z zaznaczeniem zamierzonych murów oporowych. Wówczas rozpoczęły się prace wykończeniowe. Z kwietnia 1883 r. pochodzi

semicircular apses on three sides and a rectangular vestibule in the front. The entirety is of a club arrangement. Before the vestibule there is a portico with two Doric columns surmounted by a triangle abutment preceded by the straight-flight stairs. The architect used rustication in the facades. There are semicircular window openings with profiled doorjambs with door casing at the top. The facades are crowned with a Doric frieze. An elevated central part on the square plan, which slightly tapers towards at the top, is ornamented with a garlands motive and it is crowned by a flattened dome on the circle plan. We do not know in which part of Bolesławiec the object was to be situated.

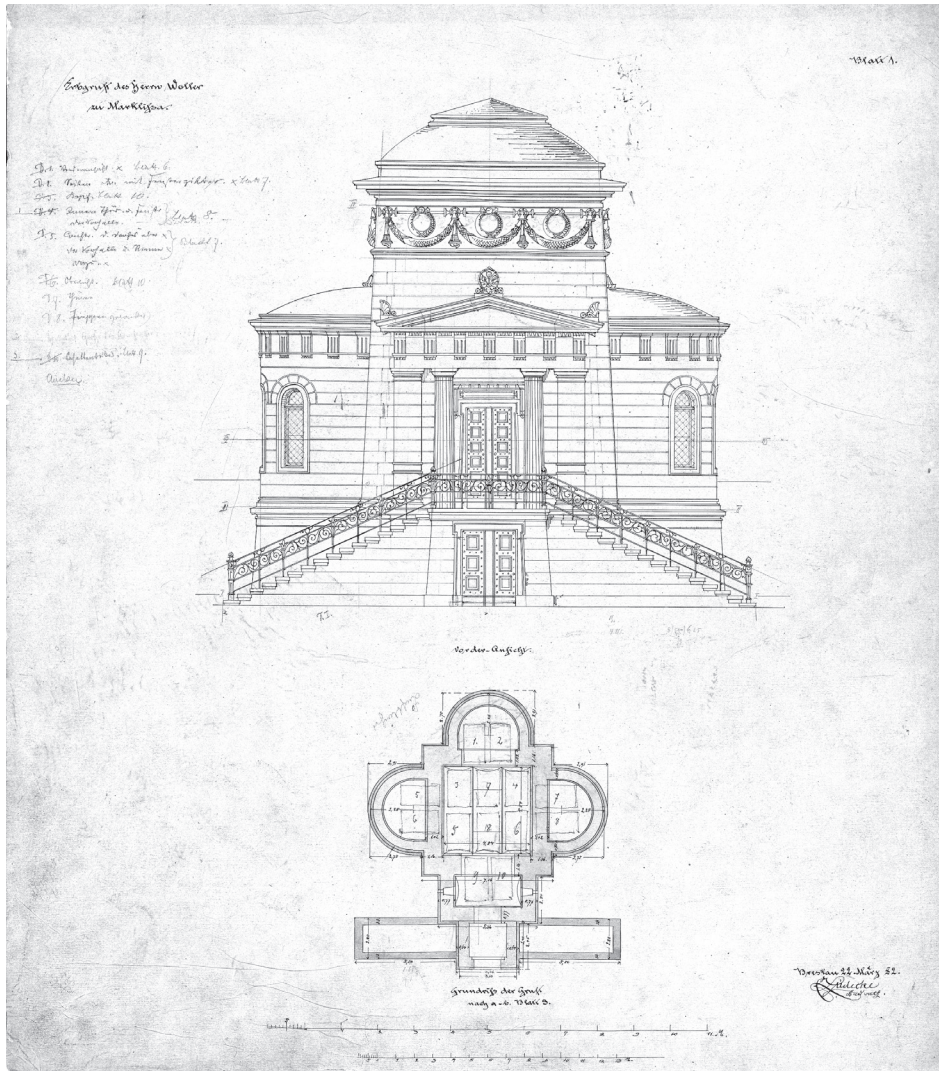
Soon, however, the manufacturer decided to change the location of the tomb choosing Leśna as a place of eternal rest. Perhaps, to some extent this change was affected by Woller's sentiment to Leśna where he developed his career as an industrialist, where he lived, and where his daughter Helena was born [11]. Probably, the location of the village in the diversified landscape of Przedgórze Izerskie played a bigger role, which gave a possibility to locate the object in impressive surroundings. He chose a hill in the western part of the town with a fault on the eastern side steeply sloping in the direction of a small lake. The main and numbered by the architect series of drawings showing a new version of Woller's tomb-chapel design comes from March 1882. The particular charts present views, projections and a cross-section of the object (Blatt 1–3) (Fig. 1). They are signed as follows: “Erbgruft des Herrn Woller zu Marklissa”, at the bottom there is a signature of (*manu propria*) Lüdecke. The project for Leśna constitutes a new version of the plans made earlier for Bolesławiec. The main architectural form of the tomb-chapel was preserved. The architect, however, had to adapt the object to the new location. He also introduced a lower storey that housed a crypt, while the upper one served as a chapel. The entrance to the crypt was placed under the portico. This resulted in the use of two flights of stairs along the front elevation (instead of straight-flight stairs on the main axis of the building) so as to provide free access to the crypt gate. The crowning dome was also slightly elevated and closed by means of a skylight. On the basis of the architect's plan the height of the object can be determined as more or less 15 m.

In the meantime, a completely different, neo-Gothic version of the plans was made with an octahedral baldachin form crowned with a dome. It is presented only in two preserved drawings². They are not dated but there is an inscription “zu Marklissa” indicating that they were made at the time when Woller decided on the location in Leśna. However, this version was rejected.

The works on the tomb-chapel of Wollers' probably began shortly after the approval of the project and next year in the spring the building was finished in the shell form. In March 1883 a situational plan was made with an indication of the intended retaining walls. Then the completion works began. From April 1883 is a drawing made

² TU Berlin, sygn. 6300-6301.

² TU Berlin, sign. 6300-6301.

Il. 1. Carl Lüdecke,
projekt grobowca rodziny
Samsona Wollera w Leśnej, 1882
(ze zbiorów TU Berlin)

Fig. 1. Carl Lüdecke,
design of the tomb-chapel
of Samson Woller's family
in Leśna, 1882
(from the collection of TU Berlin)

rysunek kolorowany akwarelą (Blatt 19) ukazujący dekorację malarską wnętrza górnej kondygnacji, a z czerwca rysunki wewnętrznych detali – zachowały się dwa przedstawiające dekoracyjną żeliwną kratę podłogową („Fussbodengitter in Gusseisen”, Blatt 22–23). W lipcu wykonano projekty bezpośredniego otoczenia kaplicy: muru oporowego (błędnie oznaczony jako Blatt 23, powinno być 24), ogrodzenia i bramy wjazdowej (Blatt 25–26). Pod koniec lata 1883 r. zakończono prace budowlane. Wyrównano teren, wytyczono drogę dojazdową, postawiono ogrodzenie. Numeracja poszczególnych rysunków wskazuje, że przetrwała tylko ich część – ostatni nosi numer 26, a w zbiorach berlińskich zachowało się jedynie 10 plansz. Uzupełnia je fotografia gotowego obiektu wykonana w październiku 1883 r. (il. 2). Warto dodać, że na marginesie kilku rysunków znajdują się odręczne szkice i notatki architekta.

Na planach Lüdeckego obiekt określany jest początkowo jako „Erbgruft des Herrn Woller zu Marklissa”, na późniejszych pojawia się nagłówek „Erbgruft der Familie Woller zu Marklissa”. Świadczy to wyraźnie, że budowla miała charakter grobowca rodzinnego i – zgodnie z wcześniej wyrażonym domniemaniem – przed śmiercią Samsona Wollera, który zmarł w 1900 r. [3]–[5], pochowano

with water colours (Blatt 19) showing a painting decoration of the upper floor interior and from June are the drawings of the interior details – two of them presenting a decorative cast iron floor grate were preserved (“Fussbodengitter in Gusseisen”, Blatt 22–23). In July the project of the immediate surroundings of the chapel was carried out: the retaining wall (wrongly indicated as Blatt 23; it should be 24), the fencing and the entrance gate (Blatt 25–26). At the end of the summer in 1883 the construction works were completed. The ground was leveled, the driveway was marked out and the fence was erected. The numbering of particular drawings shows that only some of them survived – the last has the number 26, and in the Berlin collections only ten boards were preserved. They are complemented by a photograph of the finished structure made in October 1883 (Fig. 2). It is worth mentioning that on the margins of several drawings there are freehand sketches and handwritten notes of the architect.

In the plans by Lüdecke the object was initially defined as “Erbgruft des Herrn Woller zu Marklissa” and in later plans the headline “Erbgruft der Familie Woller zu Marklissa” appeared. This clearly shows that the building had the nature of the family tomb and – according to the pre-

Il. 2. Grobowiec rodziny Samsona Wollera w Leśnej.
Fotografia archiwalna, 1883 (ze zbiorów TU Berlin)

Fig. 2. The tomb-chapel of Samson Woller's family in Leśna.
Archiv photo, 1883 (from the collection of TU Berlin)

tam innych członków rodziny. Potwierdza to również plan krypty, gdzie szkicowo zaznaczono dziesięć prostokątnych miejsc na trumny (Blatt 1).

Kaplicę grobową rodziny Samsona Wollera zaliczyć należy do najciekawszych budowli tego typu powstałych na terenie Dolnego Śląska w ostatniej ćwierci XIX w. O wartości kaplicy w Leśnej decyduje forma architektoniczna nawiązująca do klasycyzmu i renesansu. W tym przypadku zastosowano interesujący plan z trzema absydami i prostokątną partią frontową, tworzącymi układ treflowy. W bryle kaplicy dominuje część środkowa na rzucie kwadratu zwieńczonego kopułą. Układ taki sięga swoją genezą wczesnochrześcijańskich martyriów i mauzoleów [12], a kontynuację znalazł w sakralnej architekturze bizantyjskiej i romańskiej [13]. Typ przestrzenny, zbliżony do występującego w Leśnej, pojawia się we wczesnochrześcijańskim mauzoleum w Sophianae (obecnie Pécs na Węgrzech) z IV w. [14, s. 13]. Podobne rozwiązania odnotowano także w sztuce nowożytności. Janusz Dobesz w swojej pracy doktorskiej zwrócił uwagę, że dyspozycja planu i bryły kaplicy grobowej Wollerów wykazuje duże podobieństwo do opublikowanego w 1765 r. projektu kościoła autorstwa francuskiego klasycysty Marie-Josepha Peyre'a [6, s. 27]. Ten z kolei mógł być inspiracją dla projektu paryskiej Chapelle Expiatoire (Kaplicy Pokutnej) wzniesionej w latach 1816–1826 przez Pierre'a-François-Leonarda Fontaine'a dla uczczenia pamięci Ludwika XVI i Marii Antoniny [15, s. 121–122, il. 97–98] – był to obiekt, który Lüdecke mógł znać.

Paryski monument jest budowlą w stylu klasycyzmu, o masywnej, surowej formie. Kaplica grobowa w Leśnej, o pół wieku późniejsza, ma mniejsze rozmiary i smuklejsze proporcje. Prezentuje jednocześnie rozwiązania bliższe sztuce neorenesansowej, odznaczając się znakomitą

viously expressed presumption – before Samson Woller's death in 1900 [3]–[5] other members of the family were buried there. This is also proved by the crypt plan where ten rectangular places for coffins were indicated sketchily (Blatt 1).

The Wollers family tomb-chapel should be placed among the most interesting buildings of this type built in the region of Lower Silesia in the last quarter of the 19th century. The value of the chapel in Leśna is determined by its architectural form which refers to the classical and Renaissance designs of central buildings. In this case an interesting plan was used consisting of three apses and a rectangular front part forming a club arrangement. The central part on the projection of a square crowned with a dome dominates in the body of the chapel. The origin of this arrangement goes back to the early Christian martyrs as well as mausoleums [12] and it found its continuation in the sacral Byzantium and Roman architecture [13]. A spatial type, which is similar to the one in Leśna, appears in the early Christian mausoleum in Sophianae (at present Pécs in Hungary) from the 4th century [14, p. 13]. Similar solutions were also recorded in modern art. Janusz Dobesz in his doctoral dissertation pointed out that the plan and body disposition of the tomb-chapel of Wollers showed a strong resemblance to the project of the church by a French classicist Marie-Joseph Peyre published in 1765 [6, p. 27]. This, in turn, could have been an inspiration for the design of the Parisian Chapelle Expiatoire (Expiatory Chapel) constructed in the years 1816–1862 by Pierre-François-Leonard Fontaine in memory of Louis XVI and Maria Antonia [15, pp. 121–122, Fig. 97–98] – it was the object Lüdecke could have known.

The Parisian monument is a structure in the classicism style with a massive and crude form. The tomb-chapel in Leśna, which was built half a century later, has smaller sizes and smoother proportions. At the same time, it presents solutions closer to the neo-Renaissance art and is characterised by an excellent architectural detail. Facades were lined with carefully developed sandstone blocks and in this way they adorned the elevated central part with a frieze with a repeated motive of floral wreaths tied with sashes, rose garlands and reversed downwards torches. On the basis of the projects, it is possible to reproduce the rich interior decoration. The walls were divided by means of pilasters with the entablature, arcade arches included profiles, tambour planes were divided by means of arcaded panels. The surfaces of the walls and the dome were covered with polychrome. Unfortunately, the current state of the building is very bad (Fig. 3). After 1945 it underwent gradual devastation. Thanks to the solid construction of the walls the chapel survived, but in the walls of the southern and western apses large gaps appeared, the entrance part was also destroyed to a large extent. Large parts of the facade stone cladding were stolen, particularly in the plinth part. The interior of the crypt and the upper storey of the building was completely destroyed (Fig. 4). Today, traces of figural polychrome on the dome pendentives and geometric polychrome on the one sub-arch of the arcade are only slightly visible (Fig. 5). High quality materials used in the realisation of

Il. 3. Grobowiec rodziny Samsona Wollera w Leśnej
– widok od strony południowo-wschodniej, stan obecny
(fot. E. Grochowska)

Fig. 3. The tomb-chapel of Samson Woller's family in Leśna
– view from the south-east side, current condition of the building
(photo by E. Grochowska)

Il. 4. Grobowiec rodziny Samsona Wollera w Leśnej
– elewacja frontowa, stan obecny (fot. E. Grochowska)

Fig. 4. The tomb-chapel of Samson Woller's family in Leśna
– front view, current condition of the building
(photo by E. Grochowska)

detalem architektonicznym. Elewacje wyłożono starannie opracowanymi blokami piaskowca, dekorując podwyższoną część środkową fryzem z powtarzającym się motywem wieńców kwiatowych przewiązanych szarfami, różnymi girlandami oraz odwróconymi ku dołowi pochodniami. Na podstawie projektów można odtworzyć bogaty wystrój wnętrza. Ściany podzielono pilastrami z belkowaniem, łuki arkadowe ujęto profilowaniem, płaszczyny tamburu rozczłonkowano arkadowymi płycinami. Powierzchnię ścian i kopuły pokryły polichromie. Niestety obecny stan budowli jest bardzo zły (il. 3). Po 1945 r. ulegała ona stopniowej dewastacji. Dzięki mocnej konstrukcji murów kaplica przetrwała, ale w ścianach absyd: południowej i zachodniej pojawiły się duże wyrwy, zniszczona została także w znacznym stopniu część wejściowa. Rozkradziono duże fragmenty kamiennej okładziny elewacji, zwłaszcza w partii cokołowej. Całkowitemu unicestwieniu uległo wnętrze krypty i górnej kondygnacji budowli (il. 4). Dziś widoczne są tylko ślady polichromii figuralnej na pendentywach kopuły i geometrycznej na jednym podłuczcu arkady (il. 5). Wysokiej jakości materiały użyte w realizacji tego obiektu sprawiają, że nadal można go uratować i zachować dla następnych pokoleń³.

Na szczególną uwagę zasługuje usytuowanie kaplicy grobowej. Zbudowano ją poza centrum miasteczka, na malowniczym wzniesieniu, skąd rozciągał się pierwotnie widok na Leśną, z kościołami, domami i rozległym kompleksem budynków fabrycznych. Bezspornie to położenie należało do najpiękniejszych na Dolnym Śląsku. Dziś wysokie drzewa i gęszcz krzewów obraz ten w znacznej mierze przesłaniają. Posadowienie mauzoleum na wypłaszczeniu terenu, wykonanym w zboczu stoku, nad

the structure make it possible to save and preserve it for next generations³.

Particularly noteworthy is the location of the tomb-chapel. It was built outside the town centre on a picturesque hill from which a view of Leśna could be admired along with churches, houses and an extensive complex of factory buildings. Undoubtedly, it was the most beautiful location in Lower Silesia. Today, tall trees and a thicket of bushes obscure this picture to a large extent. Placing the mausoleum in the plateau of land, made in the side of the slope, on the edge of the escarpment descending steeply down, forced the use of protective elements in the form of retaining walls. The solid wall strengthens the steepness edge of the east forming also the basis of the viewing platform changing to the square in front of the chapel's entrance. The space at the back of the building was protected against landslides by means of a decorative stone wall made of grey sandstone blocks and irregular blocks of bluish basalt arranged in alternating stripes, which gives an interesting artistic effect.

The Woller's family tomb-chapel is a characteristic example of the sepulchral building of the historicism époque. It was built in a period when, apart from tomb-chapels of noble families, similar realisations of recently enriched industrialists appeared and they were built in cemeteries as well as in the area of park and residential layouts. The originality of Woller's investment lies in the

³ Obiekt w 2013 r. wpisany został do rejestru zabytków: nr A/5862, wpis z dnia 28.02.2013.

³ The object was included in the register of monuments in 2013: No A/5862, entry dated 28.02.2013.

skrajem skarpy opadającej stromo w dół wymusiło zastosowanie zabezpieczających elementów w postaci murów oporowych. Masywny mur wzmacnia kraniec stromizny od wschodu, stanowiąc też podstawę platformy widokowej przechodzącej w plac przed wejściem do kaplicy. Przestrzeń z tyłu budowli została zabezpieczona przed osuwaniem się ziemi dekoracyjnym murem kamiennym, wykonanym z bloków szarego piaskowca i nieregularnych brył niebieskawego bazaltu ułożonych w naprzemienne pasy, co daje interesujący efekt plastyczny.

Kaplica grobowa rodziny Samsona Wollera jest charakterystycznym przykładem budowli sepulkralnej epoki historyzmu. Powstała w okresie, gdy obok kaplic grobowych rodów szlacheckich pojawiały się podobne realizacje świeżo wzbogaconych przemysłowców, budowane zarówno na cmentarzach, jak i w przestrzeni założen parkowo-rezydencjonalnych. Oryginalność inwestycji Wollera polega na tym, że powstała wśród naturalnego otoczenia, choć w bezpośredniej bliskości miasta.

Na obszarze ziem polskich do najbardziej znanych należą mauzolea łódzkich fabrykantów: kaplica grobowa Karola Scheiblera wzniesiona w latach 1885–1888 na części ewangelickiej Starego Cmentarza przy ul. Ogrodowej według projektu warszawskich architektów Edwarda Lilpota i Józefa Dziekońskiego, o formach neogotyckich, Juliusza Heinzla z lat 1899–1904, wybudowana na części katolickiej tegoż cmentarza według projektu berlińskiego architekta Franza Schwechтена, w stylu neorenesansowym [16], [17] oraz modernistyczno-secesyjne mauzoleum Izraela Poznańskiego powstałe w latach 1901–1902 na Cmentarzu Żydowskim przy ul. Brackiej według planów berlińskiej spółki Cremer & Wolffenstein [18, s. 110–111].

Duża liczba fabrykanckich mauzoleów oraz kaplic grobowych, o mniejszej skali i różnorodnych formach architektonicznych, powstała w omawianej epoce na Dolnym i Górnym Śląsku [14], [19]. Jako jeden z wielu przykładów wymienić można mauzoleum z 1871 r., położone na cmentarzu komunalnym w Świebodzicach (Freiburg), autorstwa znanej berlińskiej spółki architektonicznej Hude & Hennicke [20]. Wybudowano go dla właścicieli zakładów włókienniczych Kramstów, w następnych latach nobilitowanych do stanu szlacheckiego i piszących się von Kramsta. Jest to obiekt o cechach klasycystycznych, na planie kwadratu, z prowadzącym do wnętrza portykiem, zwieńczony kopułą. Formy klasyczne pojawiają się także w kaplicy grobowej w Maciejowej (Maiwaldau, dziś dzielnica Jeleniej Góry), wybudowanym około 1890–1891 w parku przylegającym do rezydencji ówczesnego właściciela, pochodzącego z Berlina przemysłowca Emila Beckera, zmarłego w 1892 r. Otrzymała ona kształt ośmioboku nakrytego kopułą, z doryckim portykiem ujmującym wejście. Z kolei w stylu neogotyckim wzniesiono w 1869 r. kaplicę rodziny von Löbbecke w Wysokim Kościele (Hochkirch) koło Trzebnicy, fundację nobilitowanych do stanu szlacheckiego bankowców, właścicieli hut i inwestorów kolejowych⁴.

Il. 5. Grobowiec rodziny Samsona Wollera w Leśnej – wnętrze, stan obecny (fot. E. Grochowska)

Fig. 5. The tomb-chapel of Samson Woller's family in Leśna – interior, current condition of the building (photo by E. Grochowska)

fact that it was built in nature, although in the immediate vicinity of the town.

In the Polish territories the following mausoleums of Łódź factory owners belong to the most famous ones: a tomb-chapel of Karol Scheibler built in the years 1885–1888 in the Evangelic part of the Old Cemetery in Ogrodowa Street according to the design by Warsaw architects Edward Lilpop and Józef Dziekoński with neo-Gothic forms; Juliusz Heinzel's chapel from the years 1899–1904 built in the Catholic part of the same cemetery according to the design by a Berlin architect Franz Schwechten in the neo-Renaissance style [16], [17] and a Modernist-Art Nouveau mausoleum of Izrael Poznański built in the years 1901–1902 in the Jewish Cemetery in Bracka Street according to the plans by a Berlin Company Cremer & Wolffenstein [18, pp. 110–111].

A great number of manufacturers' mausoleums as well as tomb-chapels of a smaller scale and a variety of architectural forms was built in the discussed époque in Lower and Upper Silesia [14], [19]. One of numerous examples is a mausoleum from 1871 by a famous Berlin architectural company Hude & Hennicke situated in the municipal cemetery in Świebodzice (Freiburg) [20]. It was built for Kramst, the owners of textile factories who were later ennobled and received the name of von Kramsta. It is the object of classicist features, on a square plan, with a portico leading to the inside, which is crowned with a dome. Classical forms also appear in the tombs-chapel in Maciejowa (Maiwaldau, at present a district of Jelenia Góra), which was built in about 1890–1891 in the park adjacent to the residence owned by an industrialist Emil Becker who came from Berlin and died in 1892. It had an octagonal shape covered in a dome with a Doric portico entrance. The chapel of Von Löbbecke family was built in the neo-Gothic style in Wysoki Kościół (Hochkirch) near Trzebnica in 1869, a foundation of ennobled bankers, owners of mills and railway investors⁴.

⁴ Obiekt wpisany do rejestru zabytków wraz z zespołem kościoła pw. Niepokalanego Serca NMP, nr rej.: 646/W z 29.05.1990.

⁴ The object included in the register of monuments along with the complex of Virgin Mary Immaculate Heart Church, register number: 646/W dated 29.05.1990.

Również w dorobku Carla Lüdeckego znajdujemy wiele utrzymanych w różnorodnej stylistyce realizacji tego typu, zaprojektowanych zarówno dla przemysłowców i tak zwanej szlachty przemysłowej, jak i dla starych rodów szlacheckich. Można tu wymienić dwie neoromańskie kaplice grobowe w Rękowie (Rankau; pow. wrocławski): rodziny von Mutius, według projektu z 1869 r., oraz hrabiów von Harrach, według projektu z 1873 r. [6, Katalog, pozycja 275], [21]⁵. Są to obiekty o prostej formie, na planie prostokąta, o granitowych ścianach ozdobionych detalem z piaskowca. Kaplica hrabiów von Harrach odznacza się większymi rozmiarami, a jej bryła wzbogacona jest absydą ołtarzową oraz portykiem wspartym na neoromańskich kolumnach [22].

Kolejne prace Lüdeckego operują formami neogotyckimi. Kaplica grobowa położona w parku przypałacowym w Żelowicach (Silbitz, pow. strzeliński), hrabiów von Stillfried-Rattonitz, z 1866 r., to jednonawowa ceglana budowla o smukłych proporcjach. W części frontowej główna bryła ujęta została symetrycznie niższym, szerokim narteksem-galerią, w której ścianach osadzono renesansowe płyty upamiętniające z postacią stojącą, przeniesione tu na polecenie fundatora kaplicy z różnych kościołów Śląska. Rudolf von Stillfried-Rattonitz, uznany historyk i heraldyk, stworzył wraz z architektem jedyne w swoim rodzaju dzieło kommemoratywne, składające się z krypty na doczesne szczątki rodu oraz kaplicy ozdobionej wewnątrz i na ścianach zewnętrznych płytami z postaciami antenatów, tworzącymi oryginalny wywód genealogiczny [23]. Projekt Lüdeckego zakładał galerię otwartą na zewnątrz ostrołuczными arkadami, które w zrealizowanym obiekcie wypełniono murem z triforyjnymi oknami, a przestrzeń galerii przekształcono w nawy boczne [6, s. 25–26, Katalog, pozycja 490], [24], [25]⁶.

Mauzoleum w Kamionku (Neu-Weißstein, obecnie w granicach Wałbrzycha), zaprojektowane w 1874 r. dla rodziny Treutlerów, otrzymało neogotycką formę baldachimową na planie ośmiobocznym [6, s. 26, Katalog, pozycja 186], co pozwala zestawić je z niezrealizowanym neogotyckim planem mauzoleum Wollera w Leśnej. Podobnie lekką formę baldachimową zastosował architekt w dziele powstałym w Jałowcu (Wingendorf, pow. lubański). Ufundowane ono zostało przez kilka lat wcześniej nobilitowaną do stanu szlacheckiego rodzinę von Lachmannów dla poległego w 1870 r., w wojnie francusko-pruskiej, dwudziestotrzyletniego Karla Roberta, ostatniego męskiego przedstawiciela rodu. Projekt wykonano tuż po śmierci młodego oficera [6, s. 25, Katalog, pozycja 158–159], [26]⁷. Na całość realizacji składa się ogrodzona murem przestrzeń cmentarza-parku, przez której środek biegnie aleja zakończona po obu stronach bramami, a centrum zajmuje kamiennie-ceglana ażurowa struktura stanowiąca obudowę dla białej rzeźby przedstawiającej leżącego żołnierza i pochylającego się nad nim anioła. Marmurowy monument wykonał Rudolf Siemer-

Among the achievements by Lüdecke we can find many realisations of this type using various styles, which were designed for both industrialists and the so-called industrial nobility, as well as for the old noble families. There are, *inter alia*, two neo-Roman tomb-chapels in Ręków (Rankau; county of Wrocław), i.e. of von Mutius family according to the project from 1869 and of Counts von Harrach according to the project from 1873 [6, Catalogue, item 275], [21]⁵. These are simple form structures on a rectangular square and granite walls decorated with a sandstone detail. Counts von Harrach's chapel is characterised by bigger sizes and its body is enriched with an altar apse as well as a portico supported by neo-Roman columns [22].

Further works by Lüdecke have neo-Gothic forms. A tomb-chapel of Counts von Stillfried-Rattonitz situated in the palace park in Żelowice (Silbitz, county of Strzelin) from 1866 is a one-nave brick structure with smooth proportions. In the front part, the main body was arranged in the form of a symmetrically lower and wide narthex-gallery in the walls of which there were Renaissance slabs with a standing figure transferred here on the recommendation of the chapel's founder from different churches of Silesia. Rudolf von Stillfried-Rattonitz, a remarkable historian and heraldist, together with an architect created a unique commemorative work which consisted of a crypt for the mortal remains of the family and the chapel decorated inside and on external walls by means of panels with figures of ancestors forming an original genealogical argument [23]. Lüdecke's project assumed a gallery open to the outside by means of ogive arcades which, in the realised structure, were filled with a wall with triforium windows and the gallery space was converted into the aisles [6, pp. 25–26, Catalogue, item 490], [24], [25]⁶.

The mausoleum in Kamionek (Neu-Weißstein, at present within the municipality of Wałbrzych) designed in 1874 for Treutler family had a neo-Gothic baldachin form on the octagonal plan [6, p. 26, Catalogue, item 186], which makes it possible for it to be compared with the non-realised neo-Gothic plan of Woller's mausoleum in Leśna. A similar light baldachin form was used by an architect in the work that was constructed in Jałowiec (Wingendorf, County of Lubań). It was founded by the von Lachmann family, which was ennobled to the nobility a few years earlier, for 23-year-old Karl Robert killed in the Franco-Prussian War in 1870, who was the last male representative of the family. The project was carried out just after the death of the young officer [6, p. 25, Catalogue, item 158–159], [26]⁷. The whole realisation consists of the cemetery and park space surrounded by the wall, whose middle part is crossed by an alley ending with gates on both sides, whereas in the centre there is a stone and brick openwork structure constituting a housing for the white sculpture presenting a lying soldier and an angel leaning over him. The marble monument was made by Siemer-

⁵ TU Berlin, sygn. 653-658, 6049-6052.

⁶ TU Berlin, sygn. 11480-1183.

⁷ TU Berlin, sygn. 6039-6046.

⁵ TU Berlin, sygn. 653-658, 6049-6052.

⁶ TU Berlin, sygn. 11480-1183.

⁷ TU Berlin, sygn. 6039-6046.

ing, pochodzący z Królewca berliński przedstawiciel historyzmu. Założenie to umieszczone jest na osi znajdującego się nieopodal rodzowego pałacu [6, s. 209–210]. Architekt dał tutaj wyraz, podobne jak w Leśnej, umiejętności wkomponowania projektowanych przez siebie budowli w szerszy kontekst przestrzenny.

Przykładem zastosowania form klasycznych w pracach Lüdeckego są z kolei dwa projekty kaplicy grobowej z 1876 r. dla rodzin: von Delden i von Hoenika o prostej bryle wzbogaconej kolumnowym portykiem. Przeznaczone one były dla miejscowości Milików (Herzogswaldau) koło Nowogrodzka [6, s. 28, Katalog, pozycja 249 – podane tutaj jako projekt grobowca w Niedaszowie koło Jawora]⁸ oraz Pieszycy (Peterswaldau)⁹. Na tle przedstawionych rozwiązań kaplica grobowa Samsona Wollera w Leśnej wyróżnia się swoimi klasyczno-renesansowymi formami, majestatyczną sylwetką i niebanalnym usytuowaniem. Stanowi z pewnością najlepsze dzieło Lüdeckego w tej dziedzinie twórczości.

Opisując historię kaplicy Wollerów w Leśnej, warto również wspomnieć o silnych związkach rodziny z ziemiami polskimi włączonymi po rozbiorach do państwa pruskiego, a konkretnie z Wielkopolską, co zostało już wcześniej zasygnalizowane. Geneza tych związków nie jest znana. Samson Woller w latach 70. XIX w. nabył dobra ziemskie w południowej Wielkopolsce, położone w pobliżu granicy Dolnego Śląska, skupione wokół sąsiadujących ze sobą majątków Smolice i Dłóń [27]. Stały się one po śmierci Wollera własnością dwóch jego córek: Heleny (1869–1949) oraz Marii Otylii (ur. ok. 1870/1871). Helena przejęła klucz Smolice, a Maria Otylia Dłóń. Obie były katoliczkami i poślubiły wysoko urodzonych arystokratów. Helena wyszła za mąż w Dreźnie w 1893 r. za hrabiego Leopolda Klemensa Ernesta von Zieten (1868–1930). Wspólną inicjatywą małżonków była rozbudowa pałacu w Smolicach oraz fundacja kościoła z plebanią i organistówną. Obiekty te projektowała wrocławska spółka architektoniczna Gaze & Böttcher, nadając im uspokojone formy neobarokowe [4].

Młodsza z sióstr poślubiła w swoim majątku (w 1912 r.) księcia Franciszka Druckiego-Lubeckiego (1860–1918), zubożałego potomka znanego polskiego rodu [3], [28]. Podobnie jak Helena, Maria Otylia zleciła rozbudowę starej siedziby w Dłoni do rozmiarów dużego pałacu, reprezentującego klasycyzujący neobarok („styl około 1800”), według projektu poznańskiego architekta Rogera Sławskiego [29, s. 42–43, 162–163]. Maria Otylia zainicjowała także dekorację kościoła w pobliskich Kołaczkiwiczach. Sąsiadami Heleny i Marii Otylii byli Maria i Zdzisław książęta Czartoryscy z Sielca Wielkiego (i Jutrosina), z którymi utrzymywały one bliskie kontakty towarzyskie. Związki rodziny śląskiego przemysłowca z największymi polskimi rodami arystokratycznymi to ciekawy wątek ilustrujący znamienne dla przełomu XIX i XX w. przemiany społeczne i obyczajowe.

who came from Königsberg. This layout is placed on the axis of the nearby ancestral palace [6, pp. 209–210]. The architect, like in Leśna, showed his skills of incorporating structures designed by him in a broader spatial context.

An example of the application of classical forms in the work by Lüdecke can be noticed in two projects of the tomb-chapel with a simple body enriched with a column portico from 1876 for von Delden and von Hoenika families. They were designed for the town of Milików (Herzogswaldau) near Nowogrodzic [6, p. 28, Catalogue, item 249 – presented here as a project of a tomb in Niedaszów near Jawor]⁸ and Pieszycy (Peterswaldau)⁹. Against the background of the presented solutions, Woller's tomb-chapel in Leśna stands out with its classical and Renaissance forms, a majestic silhouette and unique location. Certainly, it is the best work by Lüdecke in this area of artistic creativity.

While describing the history of the chapel of Wollers in Leśna, it is also worth mentioning the strong family relationships with the Polish lands, specifically with Greater Poland, which were incorporated into Prussia after partitions, as it was already indicated. The origin of these relationships is still unknown. In the 1870s Samson Woller bought estates in the southern Greater Poland situated near the border of Lower Silesia and centered around the neighboring estates of Smolice and Dłóń [27]. After Woller's death, they became the property of two of his daughters: Helen (1869–1949) and Mary Otylia (born about 1870/1871). Helen took over Smolice and Maria Otylia took over Dłóń. They were both catholic and married high-born aristocrats. Helen married Count Leopold Klemens Ernest von Zieten (1868–1930) in Dresden in 1893. A common initiative of the spouses was the extension of the palace in Smolice and a foundation of the church with a presbytery and organist house. These structures were designed by Wrocław architectural designing company Gaze & Böttcher, giving them calmed neo-Baroque forms [4].

The younger sister married Prince Francis Drucki-Lubecki (1860–1918) in her estate Dłóń (in 1912) who was an impoverished descendant of the famous Polish family [3], [28]. Like Helena, also Maria Otylia commissioned the development of the old premises in Dłóń to the size of a large palace representing the classicizing neo-Baroque (“style around 1800”), according to the design by architect Roger Sławski from Poznań [29, pp. 42–43, 162–163]. Maria Otylia also initiated decoration of the church in the nearby Kołaczkiwicz. Princess Maria and Prince Zdzisław Czartoryski from Sielec Wielki (and Jutrosin) were neighbours of Helena and Maria Otylia with whom they were in close social relationships. Connections of the Silesian industrialist's family with the biggest Polish aristocratic families constitute an interesting aspect that illustrates social and moral changes so characteristic of the late 19th and early 20th century.

Translated by
Bogusław Setkiewicz

⁸ TU Berlin, sygn. 11078-11079.

⁹ TU Berlin, sygn. 11140-11141.

⁸ TU Berlin, sygn. 11078-11079.

⁹ TU Berlin, sygn. 11140-11141.

Bibliografia/References

- [1] Bena W., *Polskie Górne Łużyce. Przyroda – historia – zabytki*, Agat, Zgorzelec 2005.
- [2] Weczerka H., *Handbuch der Historischen Stätten. Schlesien*, Kröner, Stuttgart 1977.
- [3] pl-pl.facebook.com/KropkaWydawnictwo/posts/423515644393526 [accessed: 14.10.2014].
- [4] pl.wikipedia.org/wiki/Smolice_%28województwo%2C%20Wielkopolskie%29 [accessed: 14.10.2014].
- [5] www.naszawioska.pl/solectwo,26-smolice/historia.html [accessed: 14.10.2014].
- [6] Dobesz J., *Nurty architektury 2. połowy XIX wieku w twórczości Karola Lüdeckego*, praca doktorska, PWR, Wrocław 1978.
- [7] Dobesz J., *Gmach Nowej Gieldy we Wrocławiu. Projekty konkursowe*, [w:] H. Lisińska (red.), *Sztuka XIX wieku w Polsce. Naród–miasto. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Poznań, grudzień 1977*, PWN, Warszawa 1979, 209–232.
- [8] Dobesz J.L., *Lüdecke Karl Johannes Bogislaus*, [w:] R. Eysymontt, J. Ilkosz, A. Tomaszewicz, J. Urbanik (red.), *Leksykon architektury Wrocławia*, Via Nova, Wrocław 2011, 997.
- [9] *Lüdecke Karl Johannes Bogislaus*, [w:] U. Thieme, F. Becker, H. Vollmer (Hg.), *Allgemeines Lexikon der Bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, Bd. 23, Leipzig 1968, 448.
- [10] www.architekturmuseum.ub.tu-berlin.de [accessed: 4.10.2014].
- [11] www.genealogieonline.nl [accessed: 4.10.2014].
- [12] Filarska B., *Początki architektury chrześcijańskiej*, TN KUL, Lublin 1983.
- [13] Bednorz A., *Romanesque. Architecture – Sculpture – Painting*, Ed. by R. Toman, Köln 1997.
- [14] Kozaczewska-Golasz H., *Mauzolea i kaplice grobowe od XVI do początku XX wieku w dawnym województwie legnickim*, Oficyna Wydawnicza PWR, Wrocław 2001.
- [15] Jaroszewski T.S., *Architektura doby oświecenia w Polsce. Nurty i odmiany*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo PAN, Wrocław 1971.
- [16] Stefański K., *Kaplica grobowa Karola Scheiblera w Łodzi. Perła architektury neogotyckiej*, WING, Łódź 2006.
- [17] Stefański K., *Kaplica grobowa Heinzlów w Łodzi a typ renesansowej kaplicy kopułowej w architekturze epoki historyzmu*, [w:] M. Wróblewska-Markiewicz (red.), *Recepcja renesansu w XIX i XX wieku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki. Łódź, listopad 2002*, Stowarzyszenie Historyków Sztuki, Łódź 2003, 161–177.
- [18] Stefański K., *Wielkie rody fabrykanckie Łodzi i ich rola w ukształtowaniu obrazu miasta. Geyerowie, Scheiblerowie, Poznańscy, Heinzlowie, Kindermannowie*, Księży Młyn Dom Wydawniczy, Łódź 2014.
- [19] Kozina I., *Pałace i zamki na pruskim Górnym Śląsku w latach 1850–1914*, Muzeum Śląskie, Katowice 2001.
- [20] „Architektonisches Skizzenbuch” 1871, H. 2, Bl. 5.
- [21] „Architektonisches Skizzenbuch” 1881, H. 6, Bl. 3.
- [22] Łoziński J.Z., Wolff-Łozińska B. (red.), *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa, t. 4, z. 2: Województwo wrocławskie. Sobótka, Kąty Wrocławskie i okolice*, pod red. J. Pokory i M. Złata, Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, Warszawa 1991, 82, il. 139–140.
- [23] Oelsner T., *Schloss und Bergkapelle zu Sieblitz*, „Schlesische Provinzialblätter”, Neuen Folge, Bd. 8, Breslau 1869, 353.
- [24] „Architektonisches Skizzenbuch” 1866, H. 1, Bl. 3.
- [25] Pokora J. (red.), *Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria nowa, t. 4, z. 6: Województwo wrocławskie (dolnośląskie). Powiat strzeliński*, pod red. E. Kołaczekiewicz, 272–281, il. 111–114.
- [26] „Architektonisches Skizzenbuch” 1882, H. 5, Bl. 6.
- [27] *Handbuch des Grundbesitzes im Deutschen Reiche. I Das Königreich Preussen, 7 Bd.: Provinz Posen*, Nicolaische Verlags-Buchhandlung, Berlin 1905.
- [28] „Dziennik Poznański” 1912, nr 146.
- [29] Klaus G., *Roger Sławski 1871–1963. Architekt*, Wydawnictwo Miejskie, Poznań 1999.

Streszczenie

Leśna (niem. Marklissa) to niewielkie miasteczko malowniczo położone na Przedgórzu Izerskim, nieopodal Lubania. W XIX w. rozwinął się tu przemysł włókienniczy. Właścicielem największych zakładów, przekształconych w 1888 r. w spółkę akcyjną „Concordia”, był Samson Woller, przemysłowiec pochodzenia żydowskiego. W 1883 r. wybudował on w Leśnej kaplicę grobową według projektu znanego wrocławskiego architekta Carla Lüdeckego. Plany te zachowały się w zbiorach Technische Universität Berlin. Budowla należy do najciekawszych przykładów kaplic grobowych wzniesionych w XIX w. na Dolnym Śląsku. Założona jest na planie centralnym, ze środkowym kwadratem zwieńczonym kopułą. Prezentuje formy klasycystyczno-renaansowe. Wyróżnia się położeniem na obrzeżu miasta, na zboczu wzgórza opadającego ku jezioru. Jest to najciekawsze dzieło spośród kilku innych kaplic grobowych, jakie ma w swoim dorobku Lüdecke. Współczesny stan obiektu, wpisanego w 2013 r. do rejestru zabytków, jest bardzo zły.

W artykule przedstawiono historię powstania kaplicy Samsona Wollera w Leśnej oraz dokonano analizy jej wartości architektonicznych na tle innych obiektów tego typu powstałych na Śląsku w tym samym okresie. Odrębnym wątkiem są związki Samsona Wollera z ziemią polskimi – pod koniec XIX w. nabył on majątki Dłoń i Smolice w południowej Wielkopolsce, w pobliżu Krotoszyna. Jako wiano otrzymały je jego córki: Helena i Maria Otylia.

Słowa kluczowe: architektura sepulkralna, architektura Dolnego Śląska, Carl Lüdecke, Samson Woller

Abstract

Leśna (German Marklissa) is a small town picturesquely situated in Izerskie Foothills, nearby Lubań. In the 19th century a textile industry was developed here. The owner of the biggest production plants, converted in 1888 into the joint stock company “Concordia”, was Samson Woller, a manufacturer of Jewish descent. In 1883 he built in Leśna a tomb-chapel according to a design of well known Breslau’s architect Carl Lüdecke. Its plans survived in the collection of Technische Universität in Berlin. The building belongs to the most interesting examples of tomb-chapels erected in the 19th century in Lower Silesia. The tomb-chapel is built on a central plan with a center square crowned by a cupola. It presents the classic-Renaissance style. The building is distinguished by an unusual location – outside the city, on a hillside that slopes towards a lake. It is the most interesting architectural work from among other tomb-chapels designed by Carl Lüdecke. Current condition of the object, which in 2013 was entered into the register of historical monuments, is very bad.

The article presents history of Samson Woller’s tomb-chapel in Leśna. It also contains analysis of chapel’s architectural value comparing it to other objects of its type built in the same periods in Silesia. A separate thread are Samson Woller’s connections to Polish lands – at the end of the 19th century he acquired estates in Dłoń and Smolice in the south of Wielkopolska, nearby Krotoszyn. They were given as a dowry to his daughters: Helen and Maria Otylia.

Key words: sepulchral architecture, architecture of Lower Silesia, Carl Lüdecke, Samson Woller